

راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین (آیات ۱۵)

زمر، ۱۱۹ نساء، ۱۱ حج)

مهدیه شجاعی^۱

چکیده

خسران مبین، از دیدگاه علوم اسلامی و الهیات، مفهومی گسترده‌تر از صرف زیان مادی یا دنیوی است و به معنای باخت و تباهی سرمایه‌های اساسی وجودی انسان، از جمله عقل، فطرت الهی، فرصت‌های عمر، و ظرفیت‌های رشد و کمال است. این مفهوم، بازتاب‌دهنده یک شکست عمیق در تحقق هدف آفرینش و دستیابی به سعادت حقیقی است و نه تنها در این دنیا، بلکه در آخرت نیز عواقب وخیمی به دنبال دارد. از این رو، قرآن کریم برای مصونیت از خسران راهکارهایی را در آیات خسران مبین (۱۵ زمر، ۱۱۹ نساء و ۱۱ حج) ارائه کرده است. مقاله حاضر با هدف تبیین راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین به روش توصیفی-تحلیلی و با ابزار کتابخانه‌ای به رشته تحریر در آمده است. مهمترین یافته‌های تحقیق حاضر عبارتند از: خسران مبین ناشی از انتخاب‌های آگاهانه یا ناآگاهانه انسان در انحراف از مسیر حق و عدل، پیروی از هواهای نفسانی، و غفلت از یاد خدا است که منجر به زوال تدریجی ایمان، اخلاق، و معنویت می‌شود.

کلیدواژه: خسران، خسران مبین، راهکار، مصونیت.

^۱. دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه کرمان (سلام الله علیها).

مقدمه

از منظر علوم اسلامی و اخلاق، خسران وضعیتی است که در آن، انسان به دلیل انتخاب‌های نادرست و انحراف از مسیر حق، نه تنها به کمال مطلوب و سعادت دست نمی‌یابد، بلکه سرمایه‌های وجودی خود از جمله عمر، استعدادها و فرصت‌ها را نیز هدر می‌دهد. این مفهوم در قرآن کریم به عنوان هشدار برای انسان‌ها مطرح شده است تا با تفکر و تعقل در اعمال خود، از این وضعیت اجتناب کنند.

خسران مبین فراتر از یک زیان مادی یا دنیوی است و شامل زیان‌های معنوی و اخروی نیز می‌شود؛ به طوری که فرد نه تنها در دنیا به آرامش و خوشبختی نمی‌رسد، بلکه در آخرت نیز با عواقب وخیم اعمال خود روبرو خواهد شد. آیات قرآن کریم که به مفهوم خسران مبین اشاره دارند، مصونیت از این وضعیت اسفبار نه تنها نیازمند اجتناب از گناهان و رفتارهای مغایر با شریعت است، بلکه مستلزم اتخاذ رویکردی فعالانه در جهت تزکیه نفس، تقویت ایمان، و عمل صالح است.

شناخت مفهوم خسران، به ویژه خسران مبین، نقش محوری در پیشگیری از گناه ایفا می‌کند، زیرا این شناخت، انسان را نسبت به پیامدهای درازمدت و ناگوار اعمال خلاف شرع آگاه می‌سازد. از منظر روانشناسی رفتاری، هنگامی که فرد درک کند که گناه نه تنها لذت‌های زودگذر و محدود به همراه دارد، بلکه منجر به اتلاف سرمایه‌های معنوی، فروپاشی ارزش‌های اخلاقی، و دور شدن از مسیر رشد و تعالی می‌شود، انگیزه قوی‌تری برای اجتناب از آن پیدا می‌کند. این آگاهی، با تقویت مکانیسم‌های خودکنترلی و افزایش قدرت اراده، فرد را قادر می‌سازد تا در برابر وسوسه‌ها و انگیزه‌های آنی مقاومت کرده و رفتارهای منطبق با اصول اخلاقی و دینی را برگزیند. به این ترتیب، شناخت خسران، به عنوان یک عامل بازدارنده شناختی عمل کرده و فرد را در مسیر پرهیزگاری و دوری از گناه یاری می‌رساند.

مقاله حاضر با هدف تبیین راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین (آیات ۱۵ زمر، ۱۱۹ نساء، ۱۱ حج) پاسخگوی سوالات زیر است:

- راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین در آیه ۱۵ زمر چیست؟

- راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین در آیه ۱۱۹ نساء چیست؟

- راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین در آیه ۱۱ حج چیست؟

در زمینه راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین (آیات ۱۵ زمر، ۱۱۹ نساء، ۱۱ حج) مقاله قابل توجهی نگاشته نشده است. از جمله نگارش‌های مرتبط با عنوان عبارتند از:

کتاب (بررسی خسران و آثار آن از منظر آیات و روایات)؛ نوشته مینا شعبانی است که در سال (۱۴۰۰) به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب به این مطلب پرداخته است که گاهی واژه‌ی «خسران» درباره دستاوردهای زندگی مثل مال و مقام دنیایی است و گاهی درباره زیان‌مندی در دستاوردها و نتایجی که از حالات نفسانی حاصل می‌شود؛ مثل از دست دادن صحت و سلامت و عقل و ایمان و ثواب که این قسم همان چیزی است که خداوند در قرآن آن را «خُسران مُبین»، نامیده است. در این کتاب با استناد به آیات متعددی از قرآن کریم موضوع «خسران» و مطالب مربوط به آن، بررسی می‌شود.

مقاله «بررسی عوامل و عواقب خسران راه‌های جلوگیری از آن»؛ نوشته محسن محمدی و محمد اسماعیلی و وحید محمدی و جواد علمان است که در سال (۱۴۰۱) به چاپ رسیده است. نویسندگان در این مقاله به عواملی مثل فراموشی خداوند متعال و دل سپردن به شیطان رانده شده از درگاه خداوند اشاره کرده‌اند که باعث بروز خسران در زندگی دنیا و آخرت انسان می‌شود و موجب از بین رفتن اعمال نیک و ثواب‌های انجام شده می‌شود. همچنین مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که برای جلوگیری از خسران، انسان‌ها باید به فکر آخرت خود از طریق رعایت برخی موارد از جمله تقوی و قبول معاد و آخرتی باشند که خداوند وعده آن را از طریق قرآن، پیامبران و ائمه معصومین (علیهم السلام) داده است، اما مقاله حاضر در صدد است راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین (آیات ۱۵ زمر، ۱۱۹ نساء، ۱۱ حج) با تکیه بر تفاسیر مورد تحلیل و بررسی قرار دهد.

۱- مفهوم خسران

خسران در لغت مصدر خسران از ریشه «خ س ر» و به معنای نقصان، هلاکت، زیان و گمراهی است.^۱ در اصطلاح خسران نفس به معنای آن است که آدمی نفس خود را مورد هلاکت و بدبختی قرار دهد، به طوری که استعداد کمالش از بین برود و سعادت به کلی از او فوت شود. به گونه‌ای که دیگر امیدی برای برگشت و یا تحلیل آن نماند.^۲

۲- راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین در آیه ۱۵ زمر

آیات مربوط به خسران مبین در قرآن کریم، راهکارهای مصونیت از این وضعیت را در یک چارچوب جامع و چندبعدی ارائه می‌دهند. این راهکارها، فراتر از صرف اجتناب از گناهان، بر ایجاد و تقویت بنیان‌های ایمانی، اخلاقی، و اجتماعی استوار هستند. بر اساس این راهکارها در آیه ۱۵ سوره زمر عبارتند از:

۱- پرهیز از عبادت غیر خدا (عبادت معبودهای دروغین)

عبادت به معنای حالتی در وجود انسان است که خود را نیازمند و در اختیار موجودی که او را آفریده است، ببیند.^۳ مرتضی مطهری عبودیت و پرستش خداوند را چیزی دانسته که در فطرت انسان قرار دارد و با سرشت او عجین شده است؛ ولی گاه از مسیر صحیح خود خارج شده و باعث پرستش موجوداتی از قبیل بت و انسان‌های دیگر می‌شود.^۴

عبادت وقتی حقیقتاً عبادت است که عبد عابد در عبادتش خلوص داشته باشد، عبادت وقتی تمام و کامل میشود که عابد به غیر خدا بکسی دیگر مشغول نباشد، و در عملش شریکی برای سبحان نتراشد، و دلش در حال عبادت بسته و متعلق بجایی نباشد، نه به امیدی، و نه ترسی، حتی نه امید

۱. زمخشری، پیشرو ادب یا مقدمه الادب، قسم ۲، ص ۵۲۷.

۲. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۷، ص ۳۹۵.

۳. مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۱، ص ۱۹۵-۱۹۶.

۴. مطهری، آزادی معنوی، ص ۱۰۹.

به بهشتی، و نه ترس از دوزخی، که در این صورت عبادتش خالص، و برای خدا است، بخلاف اینکه عبادتش بمنظور کسب بهشت و دفع عذاب باشد، که در اینصورت خودش را پرستیده، نه خدا را پرهیز از عبادت غیر خدا، به عنوان یکی از محوری‌ترین راهکارهای مصونیت از خسران مبین، ریشه در اصل توحید و انحصار پرستش در ذات اقدس الهی دارد.^۱

قرآن کریم بیان می‌کند که عبادت غیر خدا (اعم از بت‌ها، انسان‌ها، قدرت‌های مادی، یا هواهای نفسانی) نوعی شرک و انحراف از مسیر فطرت الهی است که منجر به تباهی عقل، قلب، و عمل انسان و در نتیجه خسران انسان می‌شود: «فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»؛^۲ پس شما جز او هر چه را می‌خواهید بپرستید». بگو: «همانا زیانکاران (واقعی) کسانی هستند که سرمایه‌ی وجودی خویش و بستگانشان را در قیامت از کف داده باشند، آگاه باش، این همان زیان آشکار است».

جمله «فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ» رساترین بیان برای خشم خدا و هشدار به کسی است که غیر از خدا پرستش‌شونده‌ای برای خویش می‌گیرد آنان به خود زیان وارد کردند؛ زیرا به جهنم می‌روند و چه بد سرنوشتی است! همچنین بر خاندان خود زیان وارد کردند، چون مشرک آنان به هلاکت می‌رسد و مؤمن آنها دشمن کسی است که شرک آورده، هم در دنیا و هم در آخرت.^۳

۲- حفظ خود و خانواده از گناه

توصیه اکید اسلام این است که رئیس خانواده مراقب بقیه اعضای خانواده باشد و نگذارد که آنها به گناهانی که سزاوار آتش جهنم است آلوده شوند. خداوند می‌فرماید: «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا؛^۴ خود و خانواده خود را از آتش جهنم حفظ کنید این حفظ کردن شامل آموزش، نصیحت و فراهم آوردن محیطی است که در آن انجام گناه دشوار شود.

۱. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۴۲.

۲. زمر: ۱۵.

۳. مغنیه، ترجمه تفسیر کاشف، ج ۶، ص ۶۵۴.

۴. تحریم: ۶.

شخص عبادت کننده به دلیل خضوع بی حدش در برابر خداوند سعی می کند رضایت او را جلب کند، و به او تقرّب جوید، و چون می داند جلب رضای او از طریق اطاعت فرمان او است در این راه می کوشد و دستورات او را بر سر و چشم می نهد.

عبادت کننده حقیقی تلاش می کند خود را به معبودش، به معشوق حقیقی شبیه و مانند سازد، و از این طریق پرتوی از صفات جمال و جلال او را در خود منعکس کند تأثیر این امور در تکامل و تربیت انسان جای انکار نیست.^۱

بنا بر آیه مذکور *يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ*، از قبیل استعاره به کنایه، و جمله *«فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ...»* تفسیر و تفصیل برای جمله *«يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ»* خواهد بود. و جمله *«خَسِرَ الدُّنْيَا»* اشاره به خسران دنیایی آنان به خاطر دچار شدن به فتنه، *«وَالْآخِرَةَ»* اشاره به خسران آخرتی آنان به خاطر روی گرداندن از دین است.^۲

۲- پایدار ماندن در دین در هنگام سختی ها و آزمایش ها

پایدار ماندن در دین به ویژه در روزهای سخت و پر آشوب زندگی مانند نگه داشتن مشعلی فروزان در میان تندبادهاست آن کس که ایمانش را در سختی ها الهی حفظ کند، گوهر وجودش در کوره های صیقل می خورد و به درجه ای از کمال می رسد که راحت طلبان هرگز با آن دست نمی یابند، بدان که صبر در برابر مصیبت ها نشان دهنده عمق باور و عظمت روح آدمی است و هرچه بلاها سخت تر شوند پاداش استقامت کنندگان نزد پروردگار بزرگتر خواهد بود.^۳

در آیه ۱۱ سوره حج حال کسانی را توصیف می کند که با رسیدن فتنه (آزمایش، سختی، مصیبت) از دین برمی گردند. برای مصون ماندن از خسران، باید در هنگام سختی ها و آزمایش ها، صبور بود و ایمان خود را حفظ کرد. باید دانست که سختی ها، بخشی از زندگی هستند و خداوند با آنها

۱. مکارم شیرازی، پیام قرآن، ج ۳، ص ۳۴۳.

۲. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۴، ص ۴۹۳.

۳. موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، نشریه معرفت نویسنده، ج ۱۵۶، ص ۴.

بندگان را آزمایش می‌کند. «...فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»؛ ... پس اگر خیری به آنان برسد به آن آرامش یابند، و اگر بلایی به آنان برسد عقب گرد می‌کنند، دنیا و آخرت را از دست داده‌اند و این است همان زیان آشکار.

فتنه در آیه مذکور به طوری که گفته‌اند به معنای محنت یعنی امتحان است. و کلمه "انقلاب" به معنای برگشتن است. این آیه صنف دیگری از اصناف مردم بی‌ایمان و غیر صالح را بر می‌شمارد و آنها کسانی هستند که خدای سبحان را می‌پرستند اما یک طرفی نه از هر طرف، به تعبیری: به یک فرض و تقدیر می‌پرستند و اما بر سایر تقادیر نمی‌پرستند و آن فرضی که بر آن فرض خدا را می‌پرستند در صورتی است که پرستش او خیر دنیا برایشان داشته باشد. و معلوم است که لازمه این طور پرستش این است که دین را برای دنیا استخدام کنند اگر سودی مادی داشت پرستش خدا را استمرار دهند و بدان دل ببندد و اطمینان یابند و اما اگر دچار فتنه و امتحان شوند روی گردانیده به عقب برگردند به طوری که حتی به چپ و راست هم ننگرند و از دین خدا مرتد شوند و آن را شوم بدانند و یا اگر شوم هم ندانند به امید نجات از آن آزمایش و مهلکه از دین خدا روی بگردانند و این روش عادت آنان در پرستش بتها نیز هست یعنی بت را می‌پرستند تا به خیر مورد آرزوی خود برسند و یا به شفاعت آنها از شر دنیایی رهایی و نجات یابند. و اینکه گفتیم از شر دنیایی بدان جهت است که بت پرستان معتقد به آخرت نیستند.

آن گاه می‌فرماید: این سرگردان‌هایی که تکیه‌گاهی ندارند، و هر دم رو به سویی دارند، به خاطر وقوعشان در محنت و مهلکه، زیانکار در دنیا، و به خاطر روی گرداندنشان از خدا و دین، و ارتداد و کفر، زیانکار در آخرت هستند، زیانکاری آشکار.^۳

۱. حج: ۱۱.

۲. زمخشری، کشاف، ج ۳، ص ۱۴۹؛ حقی بروسی، روح البیان، ج ۶، ص ۱۱.

۳. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۴، ص ۴۹۳.

نتایج

نتایج تحقیق حاضر با عنوان « راهکارهای مصونیت از خسران بر اساس آیات خسران مبین (آیات ۱۵ زمر، ۱۱۹ نساء، ۱۱ حج) » عبارتند از:

براساس آیه ۱۵ زمر پرهیز از عبادت غیر خدا انسان را از خسران و زیان دیدگی مصون می‌دارد. انسان تنها در سایه بندگی خالصانه خداوند و دوری از هرگونه شرک و انحراف است که می‌تواند از خسران ابدی در امان بماند، همانگونه که آیه مذکور هشدار می‌دهد کسانی که غیر خدا را می‌پرستند زیانکاران واقعی هستند .

همچنین این آیه تنها راه مصونیت از این خسران عظیم ایجاد حریمی که هم خود و هم عزیزانمان را از آتش گناه حفظ کند، همان گونه که کشتیران دلسوز کشتی وجود خویش و همراهانش را از طوفان‌های گناه به ساحل امن عبودیت می‌رساند ما نیز باید با تربیت دینی و مراقبت الهی خانواده‌مان را از هرگونه انحراف و معصیت مصون داریم.

بر اساس آیه خسران مبین در آیه ۱۱۹ نسا عدم پیروی از وسوسه‌های شیطان و دل نبستن به آرزوی وافی و فریبنده و عدم اطاعت از دستورات شیطانیمصونیت از خسران را به دنبال دارد. اما با انتخاب آگاهانه و تقوای الهی می‌توان به حریم امن رحمت خداوند پناه برد و از هرگونه زیان معنوی و دنیوی در امان ماند.

آیه ۱۱ سوره حج عبادت و دینداری عمیق و استوار مومنان را زمینه مصونیت از خسران مبین می‌داند و راه نجات از آن را در عبادت خالصانه و دینداری معرفی می‌نماید که تنها با تمسک به ایمانی عمیق و عمل صالح می‌توان از سقوط در ورطه هلاکت رهایی یافت، زیرا کسانی که قلبشان به یاد خدا آرام می‌گیرد و پایبندی خود را به احکام الهی در تمام لحظات زندگی نشان می‌دهند از خسران ابدی در امان می‌مانند .

وابستگی به لذتها و منافع زودگذر دنیوی انسان را به پرتگاه خسران مبین می‌کشاند و از راه‌های مصونیت از این زیان ویرانگر رها کردن دل از تعلقات فانی دنیاست؛ زیرا آنکه اسیر مال و مقام شود در حقیقت روح خود را به بند کشیده و از سعادت جاودان محروم کرده است.

منابع

• قرآن کریم

۱. جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، قم: موسسه انتشارات هجرت، چاپ اول، ۱۳۷۶ ه.ش.
۲. حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی، تفسیر روح البیان، لبنان: دار الفکر، چاپ اول، بی تا.
۳. زمخشری، محمود بن عمر، پیشرو ادب یا مقدمه الادب، تهران: چاپ محمدکاظم امام، تهران، چاپ اول، ۱۳۴۳.
۴. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقوال فی وجوه التأویل، لبنان: دار الكتاب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷ ه.ق.
۵. طباطبایی، سید محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
۶. طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الانوار، قم: دارالثقلین، بی جا، ۱۳۷۹ ش.
۷. مطهری، مرتضی، آزادی معنوی، تهران: صدرا، بی جا، ۱۳۸۷.
۸. _____ مجموعه آثار، تهران: صدرا، بی جا، ۱۳۹۰ ش.
۹. مغنیه، محمدجواد، ترجمه تفسیر کاشف، قم: بوستان کتاب قم، چاپ اول، ۱۳۷۸ ه.ش.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر، پیام قرآن، تهران: دار الکتب الاسلامیه، چاپ نهم، ۱۳۸۶ ه.ش.

مقالات

۱۱. کوشا، غلامرضا، "کنترل اجتماعی غیررسمی از منظر آیات و روایات"، شماره ۳، ۱۳۸۹.
۱۲. موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، نشریه معرفت، قم: انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۰.